

Shahid Bahonar
University of Kerman

Conceptual Metaphor of the Perfect Human Being in the First Book of Masnavi Based on the two Elements of Sea and Sun

Monireh Eidi | Mohammad Behnamfar | Sayyed Mehdi Rahimi Ebrahim Mohammadi

1. Department of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran. E-mail: abcdef@ut.ac.ir (Email Times New Roman 9 Blue)
2. Corresponding author, Department of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran. E-mail: abcdef@ut.ac.ir
3. Department of Persian Language and Literature, Shahid Bahonar University of Kerman, Kerman, Iran. E-mail: abcdef@ut.ac.ir

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 15 July 2023

Received in revised form 18

January 2023

Accepted 25 April 2024

Published online 24 June 2024

Keywords:

conceptual metaphor

perfect human being

sun

sea

Masnavi

Rumi

ABSTRACT

Purpos :Conceptual metaphor in the context of cognitive semantics emphasizes the role of experiences in structuring categories of the mind and perceiving concepts. The elements of nature are one of the most experimental fields for explaining the mystical worldview. Since the sea and the sun are two great and majestic phenomena, they have attracted the attention of Rumi in depiction; Therefore, in this research, we have aimed to examine the conceptual metaphor of the perfect man, relying on the two elements of the sea and the sun, in order to explain the attributes and role of the perfect man.

Method and Research: Statistical population is the first book of Maulana's masnavi. The data analysis method is descriptive with analytical content.

Findings and Conclusions: This research shows that "Sun" and "Sea" in the first book of Rumi's Masnavi, as two colorful elements, serve to explain Rumi's worldview towards the Perfect Man, with all their manifestations, and Concepts such as "survival", "unity", "annihilation" and "need to be with a mentor (Pīr)" The results of this research show that Rumi created a network of metaphors by using the metaphorical aspects of the sun and the sea and related and contrasting image clusters, all of which represent the macro metaphor of "Man is the perfect light" and "the perfect man is the sea". These sub-metaphors are: sun, moon, star, lamp, oyster, fish and pearl, all of which explain the position and role of a perfect human being. The roles of a perfect human are: guidance, therapy and improvement.

Cite this article: Eidi, Monireh., Behnamfar, Mohammad., Rahimi, Sayyed Mehdi., & Mohammadi, Ebrahim. (2024). Conceptual metaphor of the perfect human being in the first book of Masnavi based on the two elements of sea and sun. *Journal of Iranian Studies*, 23(45), 205-225. <http://doi.org/10.22103/JIS.2024.21882.2510>

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: <http://doi.org/10.22103/JIS.2024.21882.2510>

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The perfect human being is one of the main terms in theoretical mysticism. Various opinions have been presented about the concept of a perfect man. A perfect human being is the one in whom all human values grow in a balanced and harmonious manner. According to the school of mysticism, the ultimate goal of a perfect human being is God. On the other hand, the true perfect human being is God himself and also every human being who goes beyond everything and even himself and reaches God. In mysticism, we talk about issues that only those who belong to it should hear these words, and not everyone has the capacity to hear them, and therefore the language of mysticism is not a clear language. Also, in mysticism, we are faced with abstract concepts that everyday language cannot express. This is where the metaphor assumes the role of conveying the message of mysticism, and since mysticism is the knowledge and identification of the unknown; Metaphors play a cognitive role in it. Conceptual metaphor in the context of cognitive semantics emphasizes the role of experiences in structuring categories of the mind and perceiving concepts. The elements of nature are one of the most experimental fields for explaining the mystical worldview. Since the sea and the sun are two great and majestic phenomena, they have attracted the attention of Rumi in depiction; Therefore, in this research, we have aimed to examine the conceptual metaphor of the perfect man, relying on the two elements of the sea and the sun, in order to explain the attributes and role of the perfect man. The main question of the research is how the perfect human is explained by the two spheres of origin of the sun and the sea? Statistical population is the first book of Maulana's masnavi

Methodology

This research was done by library study and descriptive-analytical method with content analysis. First, the first book of Masnavi was studied and was collected the poems written on the desired subject then, these poems were analyzed according to the components of the research and a note was taken and an article was written by analyzing the notes.

Discussion

According to classical writers and speakers, metaphor is an ornamental subject related to an unusual language in which one or more words outside of their normal meaning are used to express a similar meaning. In the classic view, metaphor can be separated from language: an industry that can be introduced into the language to achieve special effects and premeditation. These influences help the language to reach its main goal, which is to reveal the reality of the world that lies beyond it (Hawaks, 1998: 135). From the time of Aristotle until today, many writers and philosophers have tried to define metaphor, however, a precise definition has not been presented in traditional rhetoric, as Shafi'i Kodkani, one of the most disturbing definitions in the rhetoric books of the ancients, is related to Metaphor knows and believes that they have always been uncertain about the meaning and spiritual scope of this word (Shafiei Kadkani, 2013:107).

In the 20th century, the contemporary theory of Metaphor was given a chance to be developed by the writing of a book called *Metaphors by which we live*. This theory challenged the classical views of metaphor and claimed that metaphor has a place only in literary words and for the beauty of words. Rather, it has a place in the everyday language and conceptual system of humans and is placed in the service of knowledge. This type of metaphor is related to the concept, not the words, its purpose is to enable a better understanding of certain concepts, and

not only rhetorical and artistic purposes, it is mainly based on correspondences in our experience and culture, not on similarity (Hashemi, 2010: 129).

In this way, after the design of this point of view, the metaphor finds an open space and finds a universal state in people's lives and leaves the scope of literary and rhetorical texts. Since in the new perspective, metaphor deals with knowledge and understanding, it is given the title of conceptual metaphor. In this theory, a mental domain is made concrete by an objective domain and the terms of one domain are used to explain another domain. In a conceptual metaphor, the objective domain is called the source domain and the mental domain is called "destination domain" and the relationship between these domains is called mapping. (Hasehmi, 2010: 125). In this way, every conceptual metaphor is actually the process of understanding and experiencing the realm of A (destination realm) which takes place with the help of phenomena and terms related to the realm of B (origin realm) (Fotuhi, 2013:236).

Rumi is one of the prominent personalities and great thinkers of the Persian language who has played a very prominent role in reviving and enriching the culture of Iran, Islam and humanity. Maulavi was the greatest complete man in his era who has reached the highest levels of knowledge and human perfection, but his way of walking is as follows, which is summarized in a short verse: «The result of my life is no more than three words/I was raw, I was cooked, I was burned» (Homai, 1990: 204).

The Masnavi Ma'navi is an educational work full of Islamic teachings, verses and narrations, mystical thoughts and human emotions. In Masnavi, Rumi used metaphor in its comprehensive meaning to express his mystical thoughts and intentions and to fulfill his divine mission. Rumi uses metaphors and parables to make mental concepts concrete. Although these metaphors may contribute to the beauty of the text and its imaginative aspect; but their basic function is to identify and understand mental facts. By reading the text of the Masnavi, it became clear that metaphors are revealed in this book, which can be said to have found a fixed form in mystical texts. Of course, the origin of the formation of these metaphors should be sought in the special mystical thinking that originated from the Qur'an. Two of these big metaphors are: light, sea. Rumi, in the first book of Masnavi, has used these two big metaphors to explain the status of a perfect human being. He believes that the guidance of a perfect person is both providing the way and reaching the desired; because connecting to the master's authority is connecting to the truth. In the first book of the Masnavi, Rumi's most attention is on the field of "perfect human being" because his role in cultivating the existence of the seeker and guiding people towards perfection is clearly evident in mystical texts. Visual clusters and experimental possibilities such as: Moon, shadow, crescent moon, star, lamp, shell, fish, river, flood are small metaphors that in Rumi's poetry, each of them is somehow related to the sun and the sea is connected and explains the macro metaphors mentioned. All the mentioned metaphors and image clusters serve to explain the role and position of the "Perfect Man". Our goal in this research is to conceptualize the position and function of the perfect human being by relying on the two original and tangible areas of the sea and the sun.

Conclusion

The results of this research show that Rumi created a network of metaphors by using the metaphorical aspects of the sun and the sea and related and contrasting image clusters, all of which represent the macro metaphor of "Man is the perfect light" and "the perfect man is the sea". These sub-metaphors are: sun, moon, star, lamp, oyster, fish and pearl, all of which explain the position and role of a perfect man. The roles of a perfect human are: guidance, therapy and improvement.

استعاره مفهومی انسان کامل در دفتر اول مثنوی با تکیه بر دو عنصر دریا و خورشید

منیره عیدی^۱ | محمد بهنام‌فر (نویسنده مسئول)^۲ | سیدمهدی رحیمی^۳ | ابراهیم محمدی^۴

۱. دانشجوی دکتری ادبیات غنایی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران. رایانامه: Monireh.eidi@birjand.ac.ir
۲. استاد دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران. رایانامه: mbehnamfar@birjand.ac.ir
۳. دانشیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران. رایانامه: smrahimi@birjand.ac.ir
۴. دانشیار دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران. رایانامه: emohammadi@birjand.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	زمینه/ هدف: استعاره مفهومی در چارچوب معناشناسی شناختی، بر نقش تجربیات در ساختار بخشیدن به مقوله‌های ذهن و ادراک مفاهیم، تأکید می‌ورزد. عناصر طبیعت، یکی از تجربی‌ترین حوزه‌ها برای تبیین جهان‌بینی عرفانی هستند. از آنجا که دریا و خورشید دو پدیده بزرگ و با عظمت هستند، توجه مولانا را در تصویرسازی به خود جلب نموده‌اند؛ لذا در این تحقیق بر آن بوده‌ایم تا استعاره مفهومی انسان کامل را در دفتر اول مثنوی با تکیه بر دو عنصر دریا و خورشید بررسی کنیم تا از این رهگذر اوصاف و نقش انسان کامل را تبیین نماییم.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۲۴ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۱۰/۲۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۰۶ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۰۴	روش/ رویکرد: جامعه آماری پژوهش دفتر اول مثنوی مولانا است. روش تحلیل اطلاعات، توصیفی با رویکرد تحلیل محتوا است.
کلیدواژه‌ها: استعاره مفهومی، انسان کامل، خورشید، دریا، مثنوی، مولانا.	یافته‌ها/ نتایج: این پژوهش نشان می‌دهد «خورشید» و «دریا» به عنوان دو عنصر پررنگ با همه نموده‌های خود در خدمت تبیین جهان‌بینی مولانا نسبت به انسان کامل قرار دارند و روشن‌کننده مفاهیمی چون «بقا»، «اتحاد»، «فنا» و «لزوم ملازمت با پیر» هستند. نتایج این تحقیق بیانگر آن است که مولانا با بهره‌گیری از جنبه‌های استعاره‌ساز خورشید و دریا و خوشه‌های تصویری مرتبط و متضاد شبکه‌ای از استعاره‌ها را آفریده که همگی معرف کلان استعاره «انسان کامل نور است» و «انسان کامل دریا است» می‌باشند. این خرده استعاره‌ها عبارتند از: خورشید/ آفتاب، ماه، ستاره، چراغ، صدف، ماهی و مروارید، که همه آن‌ها تبیین‌کننده مقام و نقش انسان کامل‌اند. نقش‌های انسان کامل عبارتند از: هدایتگری، درمانگری و بهسازی.

استاد: عیدی، منیره؛ بهنام‌فر، محمد؛ رحیمی، سیدمهدی و محمدی، ابراهیم (۱۴۰۳). استعاره مفهومی انسان کامل در دفتر اول مثنوی با تکیه بر دو عنصر دریا و خورشید. *مجله مطالعات ایرانی*، ۲۳ (۴۵)، ۲۰۵-۲۲۵.

<http://doi.org/10.22103/JIS.2024.21882.2510>

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان

۱. مقدمه

۱.۱. بیان مسأله

مولانا برای نشان دادن جهان عرفانی خود از مفاهیم استعاری بیشترین بهره را گرفته است. با توجه به این موضوع، پژوهش حاضر در نظر دارد با توجه به دو عنصر خورشید و دریا و جنبه های استعاره‌ساز این دو، نقش و مقام انسان کامل را تبیین و مفهوم‌سازی کند. «خورشید» و «دریا» از استعاره‌های پرتکراری هستند که مولانا برای تبیین مضامین عرفانی از جمله «انسان کامل» استفاده کرده است. این دو ذیل کلان استعاره‌های «انسان کامل نور است» و «انسان کامل دریا است» جای می‌گیرند. خوشه‌های تصویری و امکان‌های تجربی از قبیل: ماه، سایه، هلال، اختر، چراغ، صدف، ماهی، جوی، سیل و جوی‌کن خرده استعاره‌هایی هستند که در شعر مولانا هر کدام به نحوی با خورشید و دریا پیوند دارند و تبیین‌کننده کلان استعاره‌های ذکر شده می‌باشند. همه استعاره‌ها و خوشه‌های تصویری فوق‌الذکر در خدمت تبیین نقش و مقام «انسان کامل» قرار می‌گیرند.

۲.۱. پیشینه پژوهش

در تحلیل استعاره‌های مفهومی مثنوی معنوی، مقاله‌ها و پایان‌نامه‌های زیر شایسته ذکر است:

استعاره‌های تربیتی در مثنوی (زنگویی، ۱۳۸۹) با موضوع بررسی استعاره‌های مثنوی که در حوزه تعلیم و تربیت جای می‌گیرد. بررسی طرحواره حجمی معبد و نور در مثنوی و غزلیات شمس (طاهری، ۱۳۹۰) که ضمن آن مفاهیمی مانند: نور، توحید، دل، روح و عشق براساس طرحواره نور و معبد بررسی شده‌اند. مقالاتی نیز در این زمینه نگارش یافته‌اند، چون: «تحلیل‌های حجمی در نمود آب و آتش در اشعار مولانا بر پایه شناسی شناختی فرهنگی» (صادقی، ۱۳۹۷) با هدف بررسی دو واژه آب و آتش در اشعار مولانا که در متون عرفانی تقابل عشق و عقل را به تصویر می‌کشد. «تطور استعاره عشق از سنایی تا مولانا» (زرقانی، ۱۳۹۳). علامی و کریمی (۱۳۹۵) در «مقاله تحلیل شناختی استعاره مفهومی جمال در مثنوی و دیوان شمس»، استعاره جمال و خوشه‌های تصویری آن را بررسی و گزاره «خداوند دیدنی است» را به عنوان ژرف‌ساخت این دو اثر معرفی کرده‌اند؛ از دیگر مقاله‌های این زمینه می‌توان از این موارد نام برد: «استعاره مفهومی در دیوان شمس بر مبنای کنش حسی خوردن نوشته کریمی و علامی (۱۳۹۲)»، «استعاره شناختی عشق در مثنوی مولانا» (اسپرهم، ۱۳۹۷)، «منشأ قرآنی استعاره مفهومی مرگ در مثنوی» (شعبانلو، ۱۳۹۸)، «استعاره مفهومی نفس در مثنوی معنوی» (صفدری، ۱۳۹۸). «تحلیل نگاهت مفهومی «بهار» و خوشه‌های استعاری آن در غزلیات شمس» (توفیقی، ۱۳۹۹).

هم‌چنین مقالات و پایان‌نامه‌های بسیار دیگری هستند که هر کدام یک یا دو استعاره مفهومی را در مثنوی بررسی و تحلیل کرده‌اند؛ اما تاکنون استعاره مفهومی «انسان کامل» با تکیه بر دو عنصر «خورشید و دریا» در مثنوی مولانا بررسی نشده است و پژوهش حاضر می‌تواند ضمن پرکردن این خلأ پژوهشی، تفسیر دیگری از جهان‌بینی مولانا و سبک و بینش او به دست دهد.

۳.۱. روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی به تحلیل نگاشت مفهومی «خورشید» و «دریا» می‌پردازد تا از این طریق خوشه‌های معنایی مرتبط با آن دو را استخراج کند و اوصاف و نقش انسان کامل را تبیین نماید. لازم به ذکر است که در این تحقیق ارجاع بیت‌ها براساس (شماره بیت/ به دفتر اول مثنوی معنوی کریم زمانی (۱۳۹۸) است.

۴.۱. اهداف پژوهش

هدف این پژوهش آن است که نقش و مقام انسان کامل را با توجه به دو عنصر استعاره‌ساز خورشید و دریا با مطالعه موردی دفتر اول تحلیل و بررسی کند. برای این منظور ابتدا استعاره‌های مرتبط با این‌ها استخراج و سپس دسته‌بندی شده‌اند. از این طریق به درک و تبیین پیوندهای ذهن و زبان مولوی در مثنوی معنوی با کمک نظریه استعاره‌شناختی پرداخته شده و جهان مثنوی معنوی را (تجربه عرفانی، دیدگاه، ابعاد فکری و...) که چه بسا با تحلیل محتوایی مغفول مانده است؛ با کمک استعاره مفهومی قابل فهم‌تر کرده تا از این طریق زوایای مختلف افکار مولانا کشف و بررسی شود.

۵.۱. یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که خوشه‌های استعاری دریا و خورشید در خدمت تبیین جهان‌بینی مولانا نسبت به انسان کامل قرار دارند و روشن‌کننده مفاهیمی مانند «بقا»، «اتحاد»، «فنا» و «لزوم ملازمت با پیر» هستند. نتایج این تحقیق بیانگر آن است که مولانا با بهره‌گیری از جنبه‌های استعاره‌ساز خورشید و دریا و خوشه‌های تصویری مرتبط و متضاد با آن دو شبکه‌ای از استعاره‌ها را آفریده که همگی معرف کلان استعاره «انسان کامل نور است» و «انسان کامل دریا است» می‌باشند. این خرده استعاره‌ها تبیین‌کننده مقام و نقش انسان کامل‌اند. نقش‌هایی از قبیل: هدایتگری، درمانگری و بهسازی.

۲. بحث و بررسی

۱.۲. نظریه استعاره مفهومی

زبان‌شناسی شناختی شیوه‌ای برای مطالعه زبان است، این شیوه براساس تجربه‌های ما از جهان، نحوه درک و طریقه مفهوم‌سازی استوار است. این رویکرد، به‌ویژه در زمینه اصطلاحات و مفاهیمی مانند استعاره، مجاز، صور خیال و تصویرهای شعری شاخه جدیدی به نام معناشناسی شناختی و حوزه جدیدی به نام «بلاغت شناختی» را می‌گشاید که تمایزهای بارزی با بلاغت سنتی دارد. در بلاغت سنتی، عناصر زیبایی‌شناسی جایگاهی درخور دارد. ارزش این عناصر در شعر و متن ادبی را تنها به آراسته بودن متن به آرایه‌ها و تصویرهای هنری وابسته می‌دانند که در سه قلمرو معانی، بیان و بدیع جای می‌گیرد؛ اما در بلاغت شناختی، استعاره و مجاز ابزاری شناختی برای پی بردن به جهان‌بینی و اندیشه شاعر و نویسنده است. همچنین شبکه گسترده‌ای از گزاره‌ها و مفاهیم هستند که یک کل نظام‌مند را به وجود می‌آورند و این شبکه گسترده، طیف وسیعی از پدیده‌های شناختی، رفتاری و احساسی را نشان می‌دهد (کوچش، ۱۹۹۱: ۸۹). لیکاف و جانسون از زبان‌شناسان شناختی هستند که در کتابشان درباره چگونگی کارکرد استعاره مفهومی در زبان بحث کرده‌اند. به نظر آن‌ها جوهر و اساس استعاره مفهوم‌سازی، یعنی ادراک چیزی براساس چیز دیگر است (لیکاف و جانسون، ۲۰۰۳: ۵). استعاره مفهومی تجربه‌های شخص در قلمروهای ملموس را به کار می‌گیرد تا او را قادر سازد،

مقوله‌های ناشناخته و انتزاعی را درک کند. این ادراک، براساس یک انطباق ذهنی صورت می‌گیرد؛ به این معنا که حوزه ملموس بر حوزه انتزاعی انطباق می‌یابد تا حوزه انتزاعی درک شود. «استعاره مفهومی» در چارچوب زبان‌شناسی شناختی، استعاره را نه یک آرایه زیبایی‌آفرین، بلکه روشی بنیادی برای اندیشیدن و ادراک جهان می‌داند (توفیقی، ۱۳۹۹: ۲۷).

در دیدگاه سنتی، استعاره، ابزاری زبانی به شمار می‌آید و برای زینت‌بخشی در زبان ادبی به کار می‌رود. در این دیدگاه استعاره با ذات زبان ارتباطی ندارد، بلکه جنبه مابعدی دارد و ساختار آن از طریق جایگزینی واژه‌ای با واژه‌ای دیگر به علاقه شباهت ساخته می‌شود (همایی، ۱۳۷۴: ۲۵۰). این جایگزینی باعث زیبایی کلام، تصویری شدن آن و در نهایت، تأثیرگذاری بیشتر آن خواهد بود. در یک کلام، دیدگاه سنتی نقش استعاره را در زبان فرعی می‌داند و میان تفکر و استعاره پیوندی قایل نیست. این دیدگاه از زمان ارسطو بر مطالعات ادبی سایه افکنده بود. در دهه هشتاد میلادی، لیکاف و جانسون با نگاهی تازه به استعاره، تعریفی نو از آن داده‌اند. آن‌ها با به چالش کشیدن دیدگاه سنتی درباره استعاره، به این نتیجه رسیدند که این نوع نگاه در چهار مورد به خطا رفته است: ۱- ماهیت استعاره را کلمه می‌دانند ۲- اساس استعاره را شباهت می‌دانند ۳- همه مفاهیم را حقیقی فرض می‌کنند و استعاره را مربوط به بخش غیر حقیقی زبان می‌دانند ۴- استعاره را یک تفکر عقلانی و خودآگاه قلمداد می‌کنند نه شیوه‌ای که با ذهن و بدن‌های ما شکل گرفته است (لیکاف و جانسون، ۲۰۰۳: ۲۴۴).

به طور خلاصه، از دید جانسون و لیکاف استعاره چنین ویژگی‌هایی دارد: استعاره با مفاهیم سروکار دارد و نه با واژه‌ها؛ از آن برای فهم بهتر مفاهیم استفاده می‌شود نه برای خلق زیبایی؛ استعاره اساسش بنا شده بر شباهت نیست؛ استعاره بدون تفکر قبلی و فی‌البداهه به وسیله مردم در زندگی روزمره استفاده می‌شود؛ استعاره تزئینی و اضافی نیست و فرایند اجتناب ناپذیر تعقل و استدلال بشری است (کوچش، ۱۳۹۳: ۶).

استعاره این امر را برای ما ممکن می‌کند که یک موضوع ذاتاً فاقد ساختار یا نسبتاً انتزاعی را براساس موضوعی ساختمندتر یا عینی‌تر ادراک کنیم. اساس استعاره، مفهومی است و زبان استعاری جلوه‌رو ساختی استعاره مفهومی است. استعاره‌ها نگاشت‌هایی بدون تغییر، تک‌سویه و نامتقارن میان قلمروهای مفهومی هستند. آن‌ها معمولاً ناخودآگاه و خودکارند و زمینه آن‌ها در دانش روزمره و تجربه و جسم است (شعبانلو، ۱۳۹۸: ۴۲). در این نظریه مدام یک حوزه عینی، یک حوزه ذهنی را ملموس می‌کند و از اصطلاحات یک حوزه برای روشن شدن یک حوزه دیگر استفاده می‌شود. آن‌ها حوزه عینی را، «حوزه مبدأ» و حوزه ذهنی را، «حوزه مقصد» می‌نامند و ارتباط میان این دو حوزه را که به صورت یک گزاره برقرار می‌شود «نگاشت» می‌گویند (هاشمی، ۱۳۸۹: ۱۲۵). برخی استعاره‌ها به سبب تمرکز ذهن نویسنده بر یک نگاشت می‌تواند در سرتاسر یک اثر حضور داشته باشد و با کنترل متن، استعاره‌هایی را در حمایت از خود بیافریند، به این استعاره مرکزی کلان استعاره (ابر استعاره) یا استعاره گسترده گفته می‌شود و به استعاره‌های حمایت‌کننده آن‌ها خرده استعاره می‌گویند. کلان استعاره‌ها ممکن است خود آشکارا در متن نمود نیابند، ولی خرده استعاره‌ها حضور چنین استعاره‌ای را در متن نشان می‌دهند (توفیقی ۱۳۹۷: ۸۰).

انسان کامل یکی از اصطلاحات اصلی در عرفان نظری است. آرای مختلفی در باب مفهوم انسان کامل ارائه شده است. نخستین بار محی‌الدین ابن عربی، از عارفان بزرگ قرن هفتم هجری، اصطلاح انسان کامل را به کار برده است. این اصطلاح عرفانی از منظر انسان‌شناسی و جهان‌شناسی عرفانی، و نیز به اعتبار نظریه امامت و ولایت نزد شیعه امامیه و اسماعیلیه اهمیت خاصی دارد. به نظر می‌رسد ارائه تعریف جامعی از این اصطلاح عرفانی، با در نظر گرفتن ابعاد مختلف آن، و آرا و اندیشه‌های مختلفی که در طول تاریخ درباره آن مطرح شده است، کاری دشوار است، اما با توجه به مجموعه آرا و افکاری که در آثار اهل عرفان پیرامون این مفهوم آمده است، می‌توان گفت که انسان کامل انسانی است که به عالی‌ترین مقامات معنوی رسیده، جامع جمیع مراتب الهیه و کونیه گردیده، مجلای تمام‌نمای همه اسما و صفات الهی، و بالاخره، خلیفه خداوند بر روی زمین شده است. (مایل هروی، ۱۳۸۰: ۳۷۳).

به گفته مطهری انسان کامل کسی است که تمام ارزش‌های انسانی، به صورت متعادل و هماهنگ در او رشد کند. لذا نباید تنها به یکی از ابعاد وجود انسان توجه شود؛ چراکه این امر سبب می‌شود وی به یک انسان تک بُعدی تبدیل شود و تکامل استعدادش به صورت ناقص شکل گیرد. مطابق با مکتب عرفان، «نهایت هدف انسان کامل، خدا است. به دیگر روی، انسان کامل حقیقی، خود خدا است و نیز هر انسانی که از همه چیز و حتی از خودش می‌گذرد و به خدا می‌رسد» (مطهری، ۱۳۷۶: ۷۴).

نسفی برای انسان کامل اسامی بسیاری قائل است و می‌گوید: «ای درویش، انسان کامل را شیخ، پیشوا، هادی، مهدی، دانا، کامل و مکمل، امام، خلیفه، قطب، صاحب الزمان، جام جهان‌نما، آئینه گیتی‌نما، تریاق بزرگ، و اکسیر اعظم گویند. و عیسی گویند که مرده زنده می‌کند، و خضر گویند که آب حیات خورده است، و سلیمان گویند که زبان مرغان می‌داند.» (نسفی، ۲۱۷: ۱۳۸۴).

مولانا بخش قابل توجهی از ابیاتش را در مثنوی صرف شناساندن و تبیین مقام انسان کامل کرده است. از منظر مولانا صحنه هستی هیچ‌گاه از وجود انسان کامل و ولی الهی خالی نبوده و نیست و او تا ظهور قیامت در عالم وجود دارد و هدایت و ارشاد خلایق را عهده‌دار است:

تا قیامت آزمایش دایم است (دفتر دوم/ ۸۱۵)	پس به هر دوری ولی‌ای قایم است
هم نهان و هم نشسته پیش رو (دفتر دوم/ ۸۱۸)	مهدی و هادی وی است ای راه جو

۳.۲. مثنوی معنوی

جوهر مثنوی معنوی جستجوی انسان کامل است و تصور مولانا از انسان کامل در دو وجه نموده شده است: یکی در وجود مردان زنده که همزمان با او هستند، مانند شمس تبریزی و حسام‌الدین چلبی و دوم در مثال اشخاص تاریخی و یا داستانی که بنا به جهتی از جهات ابدال حق خوانده می‌شوند (بهنام فر، ۱۳۸۷: ۱۲۲). مولانا برای ملموس کردن مفاهیم ذهنی از استعاره و تمثیل استفاده می‌کند. برخی از استعاره‌هایی که در مثنوی می‌توان یافت، تقریباً صورتی ثابت در کتب عرفانی هستند. در بسیاری از موارد ریشه شکل‌گیری این استعاره‌ها نشأت گرفته از قرآن است.

نتیجه پژوهش نشان می‌دهد زبان در قالب نظام‌های استعاری با جهان‌بینی مولوی پیوندی تنگاتنگ دارد. آنچه این پیوند را استحکام می‌بخشد، نگاشته شدن طرح‌واره‌های تصویری ذهن بر اصول کلی جهان‌بینی مولوی و سامان‌یافتگی

نگاشت‌های استعاری و شبکه‌ای منسجم از استعاره‌ها بر محور الگوهای شناختی کلان است که در نظامی از تناظرها جنبه‌های ناشناخته جهان‌بینی مولوی را روشن‌تر می‌سازند.

۴.۲. بررسی نگاشت مفهوم انسان کامل براساس دریا و خورشید در دفتر نخست مثنوی

بحثی که در پی می‌آید، بررسی کارکردها، نقش، مقام و اوصاف انسان کامل به عنوان حوزه مقصد است. در دفتر اول انسان کامل به وسیله حوزه‌های مبدأ زیادی مفهوم شده است. از بین این حوزه‌ها دو عنصر خورشید و دریا و خوشه‌های معنایی مرتبط با این دو را بررسی کرده و در ادامه ارائه می‌دهیم. این حوزه‌های مبدأ ضمن تبیین بینش مولانا، سبک مثنوی او را نیز انسجام و اصالت بخشیده‌اند. در مثنوی مولانا، خورشید و دریا و نمودهای آن‌ها، دیگر پدیده‌هایی صرفاً طبیعی نیستند؛ بلکه با تعالی معنایی در خدمت تبیین بینشی شهودی قرار می‌گیرند.

۴.۲.۱. استعاره مفهومی «انسان کامل» در دفتر اول مثنوی

مولانا با پذیرش اصل استادمحوری در سلوک، به تبیین دقیق عرفانی ابعاد این مسئله در قالب شعر پرداخته و از آن برای بیان مقاصد مختلف معرفتی و تربیتی بهره برده است؛ مثنوی را می‌توان یک کتاب عرفانی جامع برای برنامه سلوک انسانی و تربیت نفس دانست. برای پیمودن مسیر تربیت نفس و سیر و سلوک، حضور استاد و انسانی کامل ضروری است. مولانا همواره سالکان را تشویق می‌کند که انسان کاملی را بیابند و برای پیمودن راه دشوار طریقت از او پیروی کنند. وی استاد را عین راه می‌داند و معتقد است هدایت پیر و مرشد، هم ارائه طریق است هم رساندن به مطلوب؛ زیرا اتصال به ولایت استاد کامل، عین اتصال به حق است (همایی، ۱۳۷۵، ج ۲: ۶۱۵ و ۶۱۶) و لازمه‌اش تسلیم بی‌چون و چرا در برابر او؛ از این رو می‌گوید:

برنویس احوال پیر راه‌دان   پیر را بگزین و عین راه دان (۱۴۵)

در عرفان با مفاهیمی انتزاعی روبه‌رو هستیم که زبان روزمره توانایی بیان آن را ندارد. در اینجا است که نقش پیام‌رسانی عرفان را استعاره بر عهده می‌گیرد و چون در عرفان صحبت از شناخت و شناسایی ناشناخته‌هاست، استعاره‌ها در آن نقشی شناختی دارند (بهنام، ۱۳۸۹: ۹۳-۹۴). یکی از مفاهیمی که در دفتر نخست مثنوی بسیار به کار رفته است «انسان کامل» است. انسان کامل مقامی ناشناخته و وصف نشدنی دارد و مولانا برای برشمردن اوصاف و تبیین کارکردها و مقام وی، از دو عنصر ملموس دریا و خورشید بهره می‌برد. در ادامه، انسان کامل را به عنوان حوزه مقصد در نظر گرفته و آن را توسط حوزه‌های مبدأ خورشید و دریا و خوشه‌های معنایی مرتبط با آن‌ها تبیین می‌کنیم. بیان این نکته ضروری است که تمام استعاره‌ها و خرده‌استعاره‌هایی که برای تبیین انسان کامل به کار رفته‌اند، حول محور دو کلان استعاره می‌چرخند که عبارتند از: «انسان کامل نور است»، «انسان کامل دریا است».

۴.۲.۲. خورشید (آفتاب) و خوشه‌های معنایی مرتبط با آن = انسان کامل نور است

در مثنوی پدیده‌های طبیعت زیاد است؛ یعنی به اقتضای کلام مولانا بحثی دشوار و خاص را از طریق چاشنی طبیعت، فهمیدن‌تر و جذاب‌تر می‌کند و در بعضی موارد با توجه به امر تعلیم، استعاره و تشبیهی جدید برای یکی از پدیده‌های طبیعت می‌آورد (رحمان‌پور، ۱۳۹۹: ۶۷). برخی از دلایلی که مولانا از دو عنصر خورشید و دریا برای تبیین مفاهیم استفاده می‌کند عبارتند از: مولانا بیشتر از استعاره‌هایی که نماد بزرگی و عظمت هستند، استفاده می‌کند؛ مانند

خورشید و دریا؛ دیگر این که قداست و عظمت نور و خورشید از دیرباز در میان ایرانیان و مردم جهان جایگاه شایانی داشته است. علاوه بر این، نام شمس که مراد مولاناست، هم در به کارگیری عنصر خورشید نقش مهمی داشته است. گسترده‌ترین نگاشت استعاری مولانا در این زمینه، نگاشت «انسان کامل به مثابه خورشید» است.

انگاره‌هایی که قلمرو مبدأ آن خورشید و خوشه‌های معنایی مرتبط با آن است و قلمرو مقصد یعنی نور بودن انسان کامل به واسطه آن تبیین می‌شود، عبارتند از:

۱- انسان کامل (اولیا، انبیا) خورشید (آفتاب) است.

۲- انسان کامل سایه خورشید است.

۳- انسان کامل ماه کامل است.

۴- انسان کامل هلال ماه است.

۵- جانشین انسان کامل، چراغ است.

۶- جانشین و اصحاب انسان کامل، اختران هستند.

خورشید یکی از تصاویری است که در مثنوی به دلیل دل‌بستگی فراوان مولوی به یک کلان استعاره مبدل شده است. مولانا هم زمانی که در بلخ زندگی می‌کرد و هم وقتی که در کنار آفتاب شمس در قونیه بود، محور روشن‌ترین تجلی حق بود. از این روی خورشید، یک کلیدواژه محوری در شناخت اشعار وی به شمار می‌آید. خورشید از زمان‌های بسیار دور تا کنون به عنوان یک تصویر، همیشه مورد عنایت شاعران بوده است. اشعار مولوی در مثنوی سرشار از خورشید است. وی با قرار دادن واژه خورشید و کلمات مترادف با آن مانند: شمس، آفتاب و ... نور بودن انسان کامل را تفهیم می‌کند.

در بین عناصر طبیعت کلان استعاره (انسان کامل آفتاب است) در سرتاسر دفتر اول مثنوی بسیار مشهود است. حال یا «انسان کامل» خود «خورشید» است و یا خداوند «خورشید» است و «انسان کامل» انعکاس نور خورشید و سایه آن. لذا با توجه به این امر گزاره‌هایی شکل می‌گیرند از قبیل: «انسان کامل سایه آفتاب است»، «انسان کامل ماه است»، «انسان کامل هلال ماه است» و «انسان کامل چراغ است» که همگی درون همان استعاره کلان جای می‌گیرند. با توجه به این که مولانا گاه «ماه» را بر انسان کامل نگاشته و «اختر» را بر «جانشین وی»، لذا از یک طرف «نقشی که ماه در نورانیت ستاره دارد» با «نقشی که انسان کامل در هدایت یاران و مریدان و به کمال رساندن آن‌ها دارد»، متناظر می‌شود و از طرف دیگر، با توجه به این که «نورانیت ماه چند برابر ستاره است»، لذا «مقام و کمال انسان کامل نسبت به جانشینانش بسیار بالاتر است» و مفهوم دیگری که از این استعاره برمی‌آید، این‌که: همانگونه که در برخی شب‌ها که ماه نیست، نور ستارگان در ظلمات راهگشاست، در نبود انسان کامل نیز می‌توان با راهنمایی جانشین انسان کامل از

تاریکی ضلالت و گمراهی رهایی یافت که همگی برآورد خرده‌استعاره «اصحاب انسان کامل اختراند» هستند. این خرده‌استعاره برگرفته است از حدیث: «أصحابی كَالنُّجُومِ فَبِأَيِّهِمْ اِقْتَدَيْتُمْ اِهْتَدَيْتُمْ» (یاران من مثل ستارگانی هستند که به دنبال هر کدامشان بروید، راه راست را پیدا خواهید کرد).

با توجه به استعاره مفهومی خورشید مربوط به حوزه انسان کامل در مثنوی می‌توان گزاره‌های زیر را برای انسان کامل در نظر گرفت:

۳.۴.۲. «گزاره خورشید هدایتگر است»

یکی از برجسته‌ترین ویژگی‌های خورشید، نقش‌آفرینی آن در هدایتگری است که این مورد در انسان کامل به عنوان مهم‌ترین کارکرد او در ارتباط با سالک نیز مشهود است. خورشید، در بیان مولوی رمز باطن مردان کامل و اولیا است که به سالکان راه‌نیافته جهت می‌دهد و آن‌ها را به راه راست، هدایت می‌کند و خانه وجود سالک را روشن می‌کند:

گر شود پر نور روزن یا سرا   تو مدان روشن مگر خورشید را (۳۲۶۲)

گر چه در خود خانه نوری یافته است   آن ز همسایه منور تافته است (۳۲۵۶)

در بیت فوق منظور از خانه، سالک و منظور از همسایه نورانی، انسان کامل است که سالک از نور وجود او برای رهایی از ظلمات بهره می‌گیرد.

در بیتی دیگر مولانا اذعان می‌دارد که وجود اولیا و انبیا به منزله خورشید است و وجود سالکان مانند جهانی که در تاریکی مانده و تابش خورشید ولی بر وجود آنان سبب هدایتشان می‌شود.

نک جهان در شب بمانده میخ‌دوز   منتظر موقوف خورشید است روز (۲۵۰۱)

انگاره‌ای که از بیت دریافت می‌شود، این است:

انسان کامل، خورشید روشن‌گراست. ----- سالک، جهان است.

خورشید تاریکی‌ها را از بین می‌برد. ----- ولی تاریکی وجود سالک را از بین می‌برد.

گمراهی و ضلالت، شب است. ----- هدایت مرشد، روز است.

بنابراین، وجود سالک چون جهانی پر از تاریکی ضلالت و گمراهی است، اما کسانی که در تاریکی جهالت و شهوت و هوای نفس فرو رفته‌اند، نباید ناامید باشند؛ چراکه خورشید هدایت اولیا آنان را راهبری خواهد کرد.

مولوی از حوزه مبدأ و ملموس نور و تاریکی استفاده می‌کند تا حوزه مقصد و مفهومی هدایتگری ولی را تبیین کند. این که مولانا، خورشید را رمز انبیا و اولیا معرفی کرده است، می‌توان ریشه‌اش را در قرآن و روایات جست.

هریک از ابیات مثنوی در دفتر اول، یک شاخصه و مؤلفه از عناصر مورد نیاز یک استاد را معرفی و عرضه می‌کند؛ در باور او پیر، عین طریقت است و راهنمایی مسیر و مقصد به او وابسته است:

برنویس احوال پیر راه‌دان   پیر را بگزین و عین راه‌دان

پیر تابستان و خلقان تیرماه

خلق مانند شب‌اند و پیر ماه (۱۴۵)

مولوی در این تمثیل، با استفاده از حوزه مبدأ ماه، بار دیگر به تبیین حوزه مقصد هدایتگری انسان کامل می‌پردازد. او از حوزه مبدأ ماه بهره می‌برد تا این نکته را مفهوم کند که وقتی مردم در تاریکی گمراهی فرورفته‌اند، وجود روشنایی بخش ولی مسیر را برای آنان آشکار می‌کند تا به بی‌راهه نروند. در بیتی دیگر نیز از همین حوزه مبدأ استفاده می‌کند و با نگاشت استعاره «پیر ماه است» اذعان می‌دارد که با توجه به این که ماه از خود نوری ندارد و با انعکاس نور خورشید به مردم فایده می‌رساند، اعمال و رفتار انسان کامل نیز در واقع انعکاس نور خورشید حقیقت است و خورشید پیشوای اوست، لذا اشتباه نمی‌کند و از خطا در امان است:

ور کشم باری بدانم تا کجا

ماه و خورشید پیشم پیشوا (۳۸۰۹)

در ابیاتی دیگر نیز همین نگاشت استعاره را تکرار می‌کند و عقیده دارد که افرادی که نمی‌توانند مستقیماً از خورشید حقیقت فیض ببرند، به واسطه ماه انسان کامل از فیوضات حق بهره‌مند می‌شوند، لذا حوزه مقصد هدایتگری انسان کامل را به وسیله حوزه مبدأ ماه ملموس می‌کند:

ماه می‌گوید به خاک و ابر و فی

من بشر من مثلکم یوحی الی (۳۶۵۹)

ظلمتی دارم به نسبت با شمس

نور دارم بهر ظلمات نفوس

زان ضعیفم تا تو تابی آوری

که نه مرد آفتاب انوری (۳۶۶۱-۳۶۶۲)

از منظر مولانا همانگونه که ماه کامل هیچ نقصانی ندارد، انسان کامل نیز که از آب و گل جسمانیت رها شده، در مرتبه کمال است و هیچ کاستی‌ای ندارد، لذا سالکی که در شب حرکت می‌کند، محتاج نور مهتاب است. گزاره «انسان کامل بدر کامل است» از این مفهوم دریافت می‌شود که طبق آن مقام انسان کامل یا ولی به عنوان حوزه مقصد از طریق بدر کامل به عنوان حوزه مبدأ شناسانده می‌شود:

انسان کامل بدر کامل است.-----سالک راهرویی در شب که محتاج مهتاب است.

در هوای عشق حق رقصان شوند

همچو قرص بدر بی نقصان شوند (۱۳۴۷)

در برخی ابیات نیز خداوند به آفتاب تشبیه شده و انسان کامل به سایه او و این مورد را می‌توان با گزاره «انسان کامل سایه است» مطرح کرد. انگاره‌های زیر از این گزاره دریافت می‌شود:

خداوند خورشید است.____انسان کامل سایه است.

خورشید اصل است.____سایه فرع است.

آفتاب باقی است.____سایه فانی است.

خورشید قائم به خود است.____سایه وابسته به خورشید است و از خود وجودی ندارد.

سایه بودن او بدان جهت که از خود وجودی ندارد و هر چه دارد، از شمس حقیقت است؛ اما این سایه باز هم نقش هدایتگری دارد و سایه‌ای نیست که حجاب راه حق شود و سالک به واسطه این سایه می‌تواند به خورشید حقیقت برسد:

سایه‌ای ام کدخدایم آفتاب	حاجیم من نیستم او را حجاب (۳۷۹۱)
رو، ز سایه آفتابی را بیاب	دامن شه شمس تیریزی بتاب (۴۲۷)
سایه یزدان چو باشد دایه‌اش	وارهاند از خیال و سایه‌اش
سایه یزدان بود بنده خدا	مردۀ این عالم و زنده خدا (۴۲۳-۴۲۲)

وجود سایه از خورشید و قائم به وجود اوست؛ اما از طرفی، سایه خود دلیلی بر وجود خورشید است. انسان کامل با فانی کردن وجود سایه‌اش، در خورشید حقیقت به بقا می‌رسد و در تلاش است سالکان راه حق را نیز از وجود فانی‌شان برهاند و باقی به حق کند و او را به مقام کشف برساند و در اشراق را به رویش بگشاید.

اگرچه استعاره‌هایی چون خورشید و آفتاب از پرکاربردترین واژه‌هایی است که در مثنوی برای نمایاندن کارکردهای انسان کامل استفاده شده، گاه واژگان دیگری نیز در بازتاب این معنا به شاعر یاری رسانده است. آدمی همواره از عناصر و اجسام موجود در جهان خارج از ذهن خود برای توصیف و تجسم تفکرات دینی خویش بهره گرفته است. از آنجا که میان ذات انسان کامل و نورانیت آن همبستگی عمیقی وجود دارد، هر چیزی که با نور در قلمرو حواس باطنی ارتباط بگیرد، استعاره‌هایی برای ادراک و شناخت انسان کامل به شمار می‌آید. در برخی ادیان و مذاهب بشری «چراغ‌ها هنگام نیایش خورشید یا آتش جانشین آن‌ها هستند» (غراب، ۱۳۸۴: ۴۱). در نگاه مولوی، چراغ استعاره‌ای نیک برای توصیف انسان کامل است. کاربرد چراغ در مقام استعاره از انسان کامل، با کاربرد نور و خورشید و آفتاب تفاوت‌هایی دارد و آن این‌که چراغ از ابزار ساخت بشر است و نور محدودی نسبت به آن دو دارد. انگاره «انسان کامل چراغ است»، به زندگی روزمره بشر بسیار نزدیک است. این استعاره از استعاره خورشید و آفتاب برای انسان، به ویژه قشر متوسط جامعه، محسوس‌تر و قابل درک‌تر است. در مثنوی نیز مولانا اذعان داشته در نبود خورشید انسان کامل، باید به جای او چراغ را جانشین انسان کامل قرار دهیم تا راهبر ما باشد. با در نظر گرفتن حوزه مبدأ و مقصد گزاره «چراغ جانشین انسان کامل است» مطرح می‌شود که در آن با آوردن واژه چراغ به عنوان مبدأ/مشبه‌به، جانشین انسان کامل به عنوان مشبه/مقصد تبیین می‌شود.

چون که شد خورشید و ما را کرد داغ	چاره نبود بر مقام او چراغ (۶۷۰)
من غلام آن چراغ چشم‌جو	که چراغت روشنی پذیرفت از او (۳۹۸۴)

از کلام مولانا این انگاره‌های استعاری برداشت می‌شود:

خورشید اصل است. ----- انسان کامل اصل است و باید پیرو او بود.

چراغ فرع است. ----- جانشین انسان کامل در نبود مراد، الگوی خوبی برای پیروی است.

خورشید منبع نور است. ----- انسان کامل از خداوند بلافاصله دریافت فیض می‌کند.

چراغ پذیرنده و انعکاس دهنده نور است. ----- جانشین انسان کامل فیوضات خداوند را با واسطه دریافت می‌کند.

اعمشی کو ماه را هم بر نتافت اختر اندر رهبری بر وی بتافت

از بیت فوق انگاره‌های استعاری زیر دریافت می‌شود:

خداوند خورشید است.

انسان کامل ماه است.

جانشین (یار و هم‌نشین) انسان کامل اختر است.

گفت پیغمبر که اصحابی نجوم رهروان را شمع و شیطان را رجوم (۳۶۵)

در بیت بالا نیز با اشاره به حدیثی از پیامبر صلوات الله علیه هم بر مطلب فوق تاکید می‌کند و هم به این نکته اشاره

می‌کند که: «گزاره اصحاب انسان کامل اختر هستند» دارای دو کارکرد متضاد است:

شمع است.	برای رهروان	اختر
وسیله سنگسار است.	برای شیاطین	

۴.۴.۲. دریا و خوشه‌های معنایی مرتبط با آن

یکی از عناصر اصلی آب است که ایرانی‌ها آن را ایزدی و مقدس می‌دانند و برای آن قربانی و فدیة می‌داده‌اند. از قدیم‌ترین ایام، ایرانیان همانند سومری‌ها معتقد بودند که آب نقش آفرینندگی در نظام هستی دارد. تاریخ‌نویسان یونان اعتقاد داشتند که ایرانیان آب را ستایش می‌کردند (باحقی، ۱۳۶۶: ۳). از تصاویر پر کاربرد در مثنوی معنوی دریا و زیرشاخه‌های آن است که در بسیاری مواقع از آن برای مفهوم‌سازی خداوند و در برخی موارد دیگر نیز برای مفهوم‌سازی انسان کامل که خلیفه خداوند در زمین است، استفاده می‌کند. خوشه‌های معنایی مرتبط با دریا در دفتر اول مثنوی عبارتند از: صدف، مروارید، ماهی، سیل، جوی و جوی‌کن. این تصاویر به اقیانوس الهی وصل می‌شود. «در آن دریای اتحاد، گوهر و ماهی و دریا و موج یکی هستند و جفت و زوج وجود ندارد. مولانا از آن نقطه با نام دریا یاد می‌کند که در آنجا تلوین از میان بر می‌خیزد» (فتوحی، ۱۳۹۵: ۳۴۳).

در مثنوی می‌توان انگاره‌های استعاری زیر را برای انسان کامل در نظر گرفت که با دریا مفهوم‌سازی شده است:

انسان کامل دریا است..... سالک سیل است.

جسم انسان کامل صدف است..... قلب انسان کامل مروارید است.

انسان کامل جوی‌کن است..... نفس جوی است.

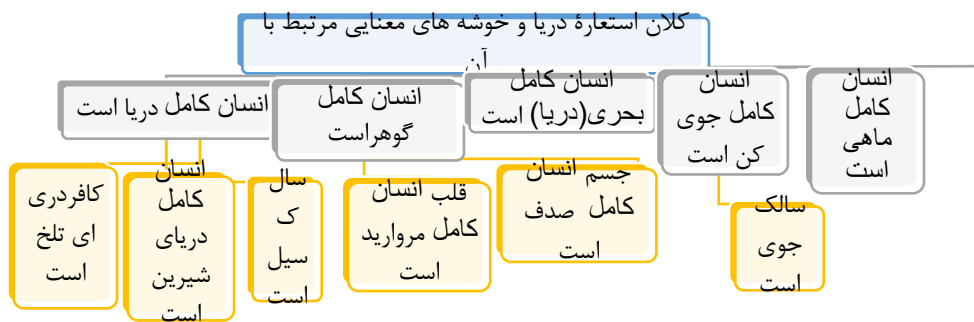
اولیا بحر شیرین هستند..... کافران بحر تلخ هستند.

انسان کامل بحری (دریا) است.

سخنان انسان کامل مروارید است.

در نمودار (۱) خوشه‌های معنایی مرتبط با دریا آورده شده است.

نمودار (۱)

۵.۴.۲. اصل فنای سالک در پیر

انگاره استعاری «پیر دریا است و سالک سیل است». عرفا در ضرورت وجود شیخ در عرفان دلایلی چند ذکر نموده‌اند؛ مثلاً سالک در بند هواجس نفسانی و وساوس شیطانی قرار دارد و گریز وی از این امور امکان‌پذیر نیست و بسیار کم اتفاق می‌افتد که وی در طرد این خواسته‌ها و تمایلات نفسانی موفق باشد. دوم این که در سلوک عقبات بی‌شمار بر سر راه سالک قرار دارد که گذشتن از آن به تنهایی مشکل است. همچنین در زمان سلوک وقفه‌هایی در سلوک عرفانی مرید ایجاد می‌شود که پیر با همت و دم گرم خود دوباره سالک را تشویق به ادامه مسیر می‌کند و او را از ماندن در مقام پست پیشین بر حذر می‌دارد (لاوژه، ۱۳۸۷: ۴۵). لذا مولانا نیز در بسیاری از ابیات بر فنای سالک در وجود این پیر تاکید می‌کند و اذعان می‌دارد که سالک باید از وجود موهوم و کاذب خود برهد و به وجود زنده حقیقی و معنوی انسان کامل بپیوندد. او برای شفاف‌سازی این اصل از مثال دریا و سیل استفاده می‌کند که وقتی سیل به دریا می‌رسد، وجود جزئی خود را از دست می‌دهد و به ذرات دریا مبدل می‌شود.

دریا کل است. ----- سیل جزء است.

انسان کامل دریا است. ----- سالک سیل است.

سیل چون آمد به دریا بحر گشت   دانه چون آمد به مزرع کشت گشت (۱۵۳۱)

مولانا در ابیاتی با استفاده از استعاره دریا، دوباره به تبیین نقش هدایتگری انسان کامل می‌پردازد. در منظر او دریا مظهر ذات خداوند است و انسان کامل دریایی است که مدت‌ها سالک دریای حقیقت بوده است، لذا راه‌های دریا را خوب می‌شناسد و در این مسیر سالکان را هدایت می‌کند که به غرقاب سرگردانی و ضلالت نیفتند.

هر دوبحری آشنا آموخته هر دو جان بی دوختن بردوخته (۷۵)

۶.۴.۲. «انبیا و اولیاء ماهی هستند» = اتحاد اولیا با خداوند

در ادبیات و اشعار ایرانی از حضور ماهی به فراوانی استفاده شده است. «در شعر مولانا ماهی به دو صورت نمایانگر می‌شود؛ اولی: طالبی که هدفش رسیدن به دریای الهی است و دیگری، انسان کاملی که در آن غرق شده است. چون انسان کامل هیچ‌گاه از کامل شدن بیشتر بی‌نیاز نیست، با نماد ماهی که به طور پیوسته در طلب آب است، به خوبی نشان داده می‌شود. ماهی از آب سیر نمی‌شود و از دریا جدا نیست، یقیناً معنای نمادین دریا به درک مفهوم در رمزگذاری ماهی کمک می‌کند» (کاظم‌پور، ۱۳۹۷: ۵۳). تشبیه انسان کامل به ماهی نشان‌دهنده اتحاد اولیا با خداوند است و هم چنین بیانگر این مفهوم که انسان کامل بدون خداوند نمی‌تواند زندگی کند و از طرفی، هر چقدر درون آب علم و معرفت باشد، سیر نمی‌شود و آب معرفت بیشتری می‌طلبد.

ماهیان بحر پاک کبریا (۱۵۳۸)	هست قرآن حال‌های انبیا
ماهیان را با بیوست جنگ‌هاست (۵۰۳)	گر چه در خشکی هزاران رنگ‌هاست
برزنند از بحر سر چون ماهیان (۱۸۹۱)	باز وقت صبح آن اللهیان
هر که بی روزیست روزش دیر شد (۱۷)	هر که جز ماهی ز آبش سیر شد

می‌توان این انگاره‌های استعاری را دریافت کرد:
 خداوند دریا است. --- اولیا ماهی هستند.
 ماهی عاشق آب است. -- اولیا از دریافت معرفت بیشتر سیر نمی‌شوند.
 ماهی درون آب است. --- اتحاد انسان کامل با خداوند.
 خشکی کثرت و اختلاف است. دریا یگانگی و وحدت است.

در ادامه نقش هدایتگری پیر و از دیگر خوشه‌های معنایی مرتبط با دریا، جوی است که مولانا تن سالک را به آن مانند کرده و انسان کامل را جوی‌کنی می‌داند که می‌تواند جویبار تن و روان سالک را از رسوبات پلیدی و بیماری و کثافات ظاهری و باطنی پاک کند. مولانا از این تمثیل بهره گرفته تا این نکته را بیان کند که همان‌گونه که جوی خودش نمی‌تواند خود را تمیز کند و شخص دیگری باید این کار را انجام دهد، سالک نیز به تنهایی نمی‌تواند وجود خویش را از آلودگی‌ها پاک کند، بلکه پیر راه‌شناس تیزهوشی برای این کار لازم است.

هست پیر راه‌دان پر فطن جوی‌های نفس و تن را جوی‌کن (۳۲۲۰)

۷.۴.۲ اصل اختلاط ظاهری و تمایز باطنی اولیا و کافران

مولانا اذعان می‌دارد گرچه صالحان و طالحان به ظاهر در کنار هم حشر و نشر دارند، اما بر حسب باطن از یکدیگر جدا هستند و آن سد برزخی که ایشان را از یکدیگر جدا می‌کند حقیقت ذات آن‌هاست. وی برای مفهوم‌سازی اصل

اختلاط ظاهری و تمایز باطنی کافران و صالحان از استعاره مفهومی دریای شیرین و دریای تلخ استفاده می‌کند که آن را از قرآن اقتباس کرده است:

بحر تلخ و بحر شیرین در جهان در میانشان برزخ لا یبغیان (۲۹۷)

طبق این بیت دو انگاره متضاد را می‌توان برای دریا در نظر گرفت:

شور و تلخ	کافران	دریا
شیرین	اولیا و صلحا	

۳. نتیجه‌گیری

در این پژوهش دفتر اول مثنوی مولانا با توجه به نظریه استعاره مفهومی بررسی شد. نتایج حاصل از پژوهش این است: «خورشید» و «دریا» در متن دفتر اول مثنوی مولانا مانند یک نگاهت مفهومی مرکزی عمل می‌کنند که با کنترل متن و آفرینش خوشه‌های استعاری تبیین‌کننده دو کلان استعاره هستند که عبارتند از: «انسان کامل نور است»، «انسان کامل دریاست». این آفرینش استعاری مرهون قابلیت‌های استعاره‌سازی این دو عنصر مانند: «هدایت‌گری»، «درمانگری»، «بهسازی» و «فنا نمودن» است. در واقع مولانا با تمرکز بر نگاهت استعاری «خورشید و دریا»، با توجه به قابلیت‌های یاد شده، بسیاری از خوشه‌های تصویری مرتبط و متضاد با آن دو را چون: خورشید، سایه خورشید، ماه، ستاره، چراغ، نور، گرما، صدف، مروارید، ماهی و موج در متن فعال کرده است و با نگاهت این قلمروهای تجربی بر مفاهیمی چون حق، انسان کامل، سالک، روح، دل، فنا، کوشیده است جهان‌بینی خود را از طریق قدرت تناظرپذیری استعاره‌ها تبیین کند. نکته قابل توجه در کاربرد این استعاره‌ها، جابه‌جایی قلمروهای مبدأ بین قلمروهای مقصد است؛ به این معنا که مثلاً قلمروهای «خورشید»، «ماه» و «دریا» بر حوزه‌های گوناگونی چون «حق»، «انسان کامل»، «سالک» و ... نگاهت شده‌اند. هم‌چنین تمرکز مولانا بر نگاهت مرکزی «خورشید» و «دریا» نشان می‌دهد همه خوشه‌های استعاری که بر گرد «آن دو» شکل گرفته‌اند، خرده‌استعاره‌هایی هستند که در حمایت از کلان‌استعاره‌های «انسان کامل نور است» و «انسان کامل دریا است» به وجود آمده‌اند.

منابع

الف. منابع فارسی

- آقایانی چاوشی، جعفر. (۱۳۸۴). «کیمیا از نظر ابونصر فارابی». *مجله تاریخ علم*. ش ۳. صص ۳۹-۵۴.
- اسپرهم، داوود و تصدیقی، سمیه. (۱۳۹۷). «استعاره شناختی عشق در مثنوی مولانا». *مجله متن پژوهی ادبی*. ش ۲. صص ۷۶، صص ۸۷-۱۱۳.
- باتلر، گیلیان و همکاران. (۱۳۷۸). *درمان افسردگی*. ترجمه کوشیار کریمی طاری. تهران: نسل نواندیش.
- بهنام، مینا. (۱۳۸۹). «استعاره مفهومی نور در دیوان شمس». *فصلنامه نقد ادبی*. ش ۳. صص ۹۱-۱۱۴.
- بهنام‌فر، محمد. (۱۳۸۷). *وحی دل مولانا*. مشهد: شرکت به نشر (انتشارات آستان قدس رضوی).

- توفیقی، حسن و همکاران. (۱۳۹۷). «تحلیل استعاره‌های هستومند و ماده‌ی مربوط به عشق در غزلیات شمس». گوهرگویا، س ۱۲، ش ۳، (پیاپی ۳۸). صص ۷۳-۹۸.
- توفیقی، حسن و همکاران. (۱۳۹۹). «تحلیل نگاشت مفهومی «بهار» و خوشه‌های استعاری آن در غزلیات شمس». مجله شعرپژوهی (بوستان ادب). س ۱۲، ش ۲، صص ۲۶-۵۲.
- جباره ناصرو، عظیم و همکاران. (۱۳۹۵). «بررسی استعاره مفهومی جرم و عشق در اشعار شهریار و حسین منزوی». فصلنامه مطالعات زبان‌ها و گویش‌های غرب ایران دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه رازی. س ۳، ش ۱۳، صص ۲۱-۴۱.
- رحمان پور، نازیلا و همکاران. (۱۳۹۹). «بررسی کاربرد تمثیلی و نمادین دریا و مظاهر آن در مثنوی معنوی مولانا». فصلنامه تحقیقات تمثیلی در زبان و ادب فارسی دانشگاه آزاد اسلامی - واحد بوشهر. ش ۴۴، صص ۶۵-۸۸.
- زرقانی، سید مهدی و همکاران. (۱۳۹۳). «تطور استعاره عشق از سنایی تا مولانا». دوفصلنامه علمی پژوهشی ادبیات عرفانی دانشگاه الزهراء سلام/الله علیها. س ۶، ش ۱۱، صص: ۴۳-۷۹.
- زنگونی، اسدالله. (۱۳۸۹). «استعاره‌های تربیتی در مثنوی». رساله دکتری، دانشگاه فردوسی مشهد، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی.
- شعبانلو، علیرضا. (۱۳۹۸). «منشأ قرآنی استعاره‌های مفهومی مرگ در مثنوی مولوی». مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی. س ۳، ش ۳، صص ۴۰-۶۲.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۲). صور خیال در شعر فارسی. تهران: نشر آگاه.
- صادقی، فریبا و همکاران. (۱۳۹۷). «تحلیل های حجمی در نمود آب و آتش در اشعار مولانا بر پایه شناسی شناختی فرهنگی». فصلنامه پژوهش زبان و ادبیات فارسی. ش ۵۰، صص: ۷۷-۱۰۶.
- صفدری، زهره. (۱۳۹۸). «استعاره مفهومی نفس در مثنوی معنوی». فصلنامه اورمزد. ش ۴۸، صص ۱۲۸-۱۵۰.
- طاهری، معصومه. (۱۳۹۰). «بررسی طرحواره حجمی معبد و نور در مثنوی و غزلیات شمس». پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شهر کرد. دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- علامی، ذوالفقار و همکاران. (۱۳۹۲). «استعاره‌های مفهومی در دیوان شمس بر مبنای کنش حسی خوردن». فصلنامه نقد ادبی. س ۶، ش ۲۴، صص ۱۴۳-۱۶۸.
- علامی ذوالفقار و همکاران. (۱۳۹۵). «تحلیل شناختی استعاره مفهومی جمال در مثنوی و دیوان شمس». دوفصلنامه زبان و ادبیات فارسی. س ۲۴، ش ۸۰، بهار و تابستان. صص ۱۳۷-۱۵۹.
- غراب، راحله. (۱۳۸۴). نماد خورشید در فرهنگ و ادبیات. مشهد: محقق.
- فتوحی رودمیعونی، محمود. (۱۳۹۲). سبک شناسی، نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها. چاپ دوم. تهران: سخن.
- فتوحی رودمیعونی، محمود. (۱۳۹۵). بلاغت تصویر. چ چهارم. تهران: سخن.
- فروزانفر، بدیع‌الزمان. (۱۳۶۱). احادیث مثنوی. چ سوم. تهران: امیر کبیر.
- کاظم‌پور، مهدی و همکاران. (۱۳۹۷). «نشانه شناسی نقش ماهی با رویکرد عرفانی در سه نمونه از سفالینه های عصر معاصر». دوفصلنامه هنرهای صناعی اسلامی. س ۳، ش ۱، صص ۵۱-۵۷.
- کریمی، طاهره و همکاران. (۱۳۹۲). «استعاره مفهومی در دیوان شمس بر مبنای کنش حسی خوردن». فصلنامه علمی- پژوهشی نقد ادبی. س ۶، ش ۲۴، صص ۱۴۳-۱۶۸.
- کوچش، زلتن. (۱۳۹۳). مقدمه‌ای کاربردی بر استعاره. ترجمه شیرین پورابراهیم، تهران: سمت.
- لاوژه، طاهره. (۱۳۸۷). «پیر در حدیقه الحقیقه، منطلق الطیر و مثنوی». بیک نور. س ۸، ش ۲، صص ۴۳-۵۴.

- مایل هروی، نجیب. (۱۳۸۰). *انسان کامل*. دایره المعارف بزرگ اسلامی. زیر نظر سیدکاظم موسوی بجنوردی. تهران، ج ۱۰. مطهری، مرتضی. (۱۳۷۶). شرح مبسوط منظومه. تهران: حکمت.
- نایبی، بتول و همکاران. (۱۳۸۶). «تأثیر نور فضاها‌ی داخلی بر کیفیت زندگی و رفتار های اخلاقی انسان». *فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری*. س ۲. ش ۳ و ۴، صص ۶۵-۷.
- نسفی، عزیز. (۱۳۸۴). *انسان کامل*. به کوشش ماریزان موله. تهران: انتشارات طهوری.
- هاشمی، زهره. (۱۳۸۹). «نظریه استعاره مفهومی از دیدگاه لیکاف و جانسون». *فصلنامه ادب پژوهی*. ش ۱۲، صص ۱۱۹-۱۴۰.
- هاوکس، ترنس (۱۳۷۷). *استعاره*. ترجمه فرزانه طاهری. تهران: مرکز.
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۷۴). *فنون بلاغت و صناعات ادبی*. تهران: مؤسسه نشر نگاه.
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۷۵). *مولوی نامه*. تهران: هما.
- یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۸۸). *فرهنگ اساطیر و داستانواره‌ها*. چ دوم. تهران: فرهنگ معاصر.

الف. منابع لاتین

- Kuchesh, Z. (1991). A Linguist's Quest for Love. *Social and Personal Relationships*, 8, 76-97.
- Lakoff, G., & Jahnson, M. (2003). *Metaphors we live By*. The University of Chicago press.

References

- Aghayani Chavoshi, J. (2005). Fārābī and Alchemy, *History of Science*, No. 3. Pp 39-54. (In Persian)
- Allami, Z., & Karimi, T. (2016). The Conceptual Metaphor of Jamal (Beauty) in Shams' Lyrics. *Persian Language and Literature*, 24th Year. No. 80. Pp. 137-159. (In Persian)
- Batler, G., & Hoop, T. (1999). Depression treatment (translated into Farsi by Kushiar Karimi Tari). Nasle nowandish.
- Behnam, M. (2010). The conceptual metaphor of light in Divan Shams. *Naghde Adabi*, . 3th Year. No. 10. Pp. 91-114. (In Persian)
- Behnamfar, M. (2008). The revelation of Maulana's heart. Behnashre.
- Espaham, D., & Tasdighi, S. (2018). Cognitive metaphor of love in Maulana's Masnavi. *Journal of Literary text research*, 2 (76), 87-113. (In Persian)
- Foruzanfar, B. (1982). *Masnavi hadiths*. Amir Kabir. (In Persian)
- Fotuhi Rudmejani, M. (2013). *Stylistics: theories, approaches and methods*. Sokhan. (In Persian)
- Fotuhi Rudmejani, M. (2016). *Picture rhetoric*. Sokhan. (In Persian)
- Ghorab, R. (2005). The symbol of the sun in culture and literature. Mohaghegh. (In Persian)
- Hashemi, Z. (2010). Theory of Conceptual Metaphor from Likoff and Johnson's point of view. *Literary Quarterly*, 12, 119-140. (In Persian)
- Hashemi, Z. (2013). Investigating the metaphorical systems of love in five mystical texts based on the theory of cognitive metapho. PHD Thesis in Ferdowsi University of Mashhad. (In Persian)
- Hawaks, T. (1998). *Metaphor*. (translated into Farsi by Farzan Taheri). Tehran: Markaz.
- Homayi, J. (1995). *Rhetoric techniques and literary industries*. Nashre Negah. (In Persian)

- Homayi, J. (1996). Maulavi Name. Homa. (In Persian)
- Jabareh Naseru, A., & Kuhnavard, P. (2016). Investigating the conceptual metaphor of crime and love in the poems of Shahriar and Hossein Manzavi. *Quarterly Research in Western Iranian Languages and Dialects of, Faculty of Literature and Humanities, Razi University*, 3 (13), 21-46. (In Persian)
- Kazempur, M., & Shafayi, B. (2018). Semiotics of the fish motif with a mystical approach in three samples of contemporary era pottery. *Bi-quarterly journal of Islamic artificial arts*, 3 (1), 51-57. (In Persian)
- Kuchesh, Z. (2014). A practical introduction to metaphor (translated into Farsi by Shirin Purebrahimi). Samt.
- Lavjeh, T. (2008). Pir in al-Hadiqah al-Haqiqah, al-Tir logic and masnavi. *Peyke nur*, (8) 2, 43-54. (In Persian)
- Litel, R. (1963). Treatment of mental illnesses by the sun (translated into Farsi by Ahade Ahmadi). *Yaghma*, 184, 363-368. (In Persian)
- Motahari, M. (1997). Detailed description of the system. *Hekmat*. (In Persian)
- Nayebi, B., Kateb, F., & Mazaheri, M., & Birashk, B. (2007). The effect of indoor lighting on the quality of life and human moral behavior. *Quarterly journal of ethics in science and technology*, 3 (4), 7-65. (In Persian)
- Rahmanpur, N., Salari, M., & Rominaii, B. (2020). Investigating the allegorical and symbolic use of the sea and its manifestations in the spiritual masnavi of Rumi. *Quarterly Journal of Allegorical Research in Persian Language and Literature of Islamic Azad University - Bushehr Branch*, 44, 65-88. (In Persian)
- Saadati Jebeli, A., Golizade, P., & Ebrahimi, M. (2018). The symbolism of the sun in Masnavi. *Journal of literary criticism and rhetoric*, 2, 95-114. (In Persian)
- Sadeghi, F., Sedighziyabari, R., & kheyrabadi, R. (2018). Volumetric analyzes of the representation of water and fire in Rumi's poems based on cultural cognitive foundations. *Persian language and literature research quarterly*, 50, 77-106. (In Persian)
- Safdari, Z. (2019). Conceptual metaphor of the self in Masnavi Ma'navi. *Ormazd Quarterly*, 48, 128-150. (In Persian)
- Shabanloo, A. (2019). The Quranic origin of conceptual metaphors of death in Mawlawi's Masnavi. *Quranic studies and Islamic culture*, 3, 40-62.
- Shafiei Kadkani, M.R. (2013). *Imaginary images in Persian poetry*. Tehran: Nashre Agah. (In Persian)
- Taheri, M. (2011). Investigating the volume schema of the temple and light in Masnavi and Shams's sonnets. Master Thesis in Shahr Kurd University, Faculty of Literature and Humanities. (In Persian)
- Tajaddini, A. (2003). *The culture of symbols and signs in Rumi's thought*. Soroosh. (In Persian)
- Taufighi, H., Alavi-moghaddam, M., Tasnimi, A., & Estaji, E. (2018). Analyzing the material metaphors and material related to love in Shams's poetry. *Gawhar-Guya*, 3, 73-98. (In Persian)
- Taufighi, H., Alavi-moghaddam, M., Tasnimi, A., & Estaji, E. (2020). Analysis of the conceptual mapping of "Spring" and its metaphorical clusters in Shams's poetry. *Journal of Poetry Studies (Bostan Adeb) of Shiraz University*, 2, 26-52. (In Persian)

Valizadeh, M.M., & Vatandust, M.A. (2020). Analytical review of the merit of the teacher of tariqat in the course of mysticism with an emphasis on spiritual masna. *Gawhar-Guya*, 2, 39-58. (In Persian)

Yahaghi, M.J. (2009). *the culture of myths and stories*. Fahange Moaser. (In Persian)

Zanguii, A. (2010). *Educational metaphors in Masnavi*. PHD thesis, Ferdowsi University of Mashhad, Faculty of Educational Sciences and Psychology. (In Persian)

Zarghani, S.M., Mahdavi, M.J., & ayad, M. (2014). *The evolution of the metaphor of love from Sana'i to Rumi*. Scientific-research two-term book of mystical literature of Al-Zahra University, 11, 43-79. (In Persian)